

ESTRATÈGIES DE DIBUIX

Maria del Mar Saiz Ardanaz

Professor Responsable: Maria del Mar Saiz Ardanaz

Grup: 1,2,3,4

Codi: 105706

Crèdits: 6 ECTS

Curs: 1

Semestre: 1

Tipologia: Formació Bàsica

Matèria: Expressió Artística

Horaris:

Grup	Horaris	Professor
1	11:00 - 12:30	Maria del Mar Saiz Ardanaz
	11:30 - 13:30	Maria del Mar Saiz Ardanaz
2	09:00 - 10:30	Maria del Mar Saiz Ardanaz
	09:00 - 11:00	Maria del Mar Saiz Ardanaz
3	11:00 - 12:30	Maria del Mar Saiz Ardanaz
	11:30 - 13:30	Maria del Mar Saiz Ardanaz

Eina Centre Universitari
Fundació Eina
Disseny Art Barcelona

Passeig Santa Eulàlia 25
08017 Barcelona T+34 932 030 923
info@eina.cat www.eina.cat

Índex de la Guia Docent

Presentació de l'assignatura

Recomanacions

Continguts

Metodologia

Avaluació

Bibliografia i Recursos

Resultats d'Aprenentatge

Presentació de l'assignatura

Breu descripció:

L'assignatura proposa una immersió en la pràctica del dibuix com a eina fonamental en els processos de representació, expressió i recerca vinculats a l'art i al disseny.

Assignatura de caràcter eminentment pràctic, es planteja amb l'objectiu de dotar l'alumne dels coneixements i les habilitats necessàries per representar amb claredat, seguretat i de forma creativa tant el món que l'envolta com les seves pròpies idees.

L'estudiant assolirà i desenvoluparà els coneixements i habilitats en relació amb les seves aptituds utilitzant diferents estratègies formals i conceptuals, tant tradicionals com contemporànies.

El dibuix s'entén com un procés dinàmic i multifacètic que ajuda a entendre, reflexionar i comunicar idees i una eina per a la recerca i la innovació.

Objectius Formatius:

Proporcionar a l'estudiant les eines bàsiques per desenvolupar habilitats en el camp del dibuix com a llenguatge de representació, observació i expressió.

Que l'estudiant experimenti i entengui el dibuix no només com una tècnica, sinó com una forma de comunicació visual, un mitjà de recerca i una eina creativa que l'acompanyarà en el seu procés de formació com a professional del disseny i l'art.

Objectius específics:

- Aprendre a representar a mà alçada objectes, figures humanes i espais mitjançant l'observació directa, recursos gràfics i la imaginació, utilitzant la línia, les superfícies i la llum.
- Saber realitzar esbossos ràpids i dibuixos esquemàtics, així com dibuixos més elaborats, de caràcter més descriptiu i detallat.
- Demostrar seguretat en el traç, agilitat manual i capacitat de resolució gràfica.
- Comprendre i aplicar criteris d'encaix, composició i proporció de manera coherent en diferents formats i suports.
- Introduir-se en l'ús de les diferents tècniques i procediments del dibuix.

- Familiaritzar-se i explorar els diversos àmbits del món de l'art i del disseny, utilitzant el dibuix i potenciant-ne l'ús com a eina transversal d'anàlisi, de documentació i de recerca.
- Desenvolupar les capacitats comunicatives i expressives del dibuix per afavorir que l'estudiant descobreixi i construeixi un llenguatge visual i imaginari propis.
- Afrontar amb motivació, autonomia i criteri un projecte de dibuix complet, des de la fase inicial i conceptualització, fins a la resolució i l'acabat final, integrant dimensions tècniques, expressives i conceptuals.
- Apropiar-se al dibuix com a procés de recerca, reflexió crítica i innovació, capaç de generar coneixement i noves aproximacions visuals en contextos diversos.

Recomanacions

Continguts i Metodologia

Breu descripció:

Continguts

L'enfocament es divideix en tres àrees principals:

- El dibuix d'observació del natural.
- El desenvolupament de projectes de dibuix i estratègies creatives de representació.
- El dibuix com a recerca i innovació.

DIBUIX DEL NATURAL D'OBJECTES, ESPAIS I DEL COS

Aquest bloc se centra en la representació a mà alçada d'elements observats directament, amb l'objectiu de desenvolupar habilitats tècniques, perceptives i expressives.

- Estudi de la forma a partir d'objectes simples (ex. la caixa): eines empíriques d'observació, ús del llapis com a eina de mesura i referència.
- Relació de proporcions i estructura geomètrica dels objectes.
- Principis de perspectiva aplicats a objectes i espais.
- Objecte i conjunt d'objectes.
- Estudi de la llum i les ombres.
- Representació d'interiors i exteriors: arquitectura, paisatge, ambients i atmosferes.
- Realització d'apunts ràpids i dibuix gestual com a eines de síntesi.
- Figura humana.
- Introducció a tècniques, suports i procediments del dibuix, incidint en les seves possibilitats comunicatives, expressives i estètiques.
- Composició i adequació formal del dibuix a diferents formats.
- Anàlisi de nivells i formes de representació, orientades al desenvolupament d'una veu pròpia dins el llenguatge del dibuix.

PROJECTES DE DIBUIX I ESTRATÈGIES CREATIVES DE REPRESENTACIÓ

Aquest bloc posa l'accent en el dibuix com a instrument per al desenvolupament de projectes creatius, vinculats a múltiples camps del disseny i de l'art contemporani.

- Desenvolupament de projectes de dibuix personals i col·lectius relacionats amb als diferents camps de l'art i del disseny, entenent-lo com a procés i eina de recerca, experimentació i comunicació visual.
- Aproximacions diverses al projecte de dibuix: de la conceptualització inicial al resultat final.
- Introducció a l'ús de les tècniques, els suports i els procediments del dibuix, així com de les seves possibilitats expressives, comunicatives i estètiques.
- Composició visual com a eina narrativa i estructural.
- Exploració de formes no visuals de percepció.
- Introducció a la narrativa visual. Seqüència d'imatges. Descriure un procés.

- Diferents nivells i formes de representació.
- Desenvolupament d'una veu pròpia, tant formal com discursiva, a través del llenguatge del dibuix.

DIBUIX COM A RECERCA I INNOVACIÓ

Aquest bloc es concep com un espai per pensar el dibuix des d'una perspectiva crítica i oberta, integrant mirades plurals i contemporànies.

- El dibuix com a eina de recerca artística, exploració conceptual i innovació visual.
- Pràctiques de dibuix que incorporen perspectives alternatives i pluriversals, promovent la diversitat de mirades, cosmovisions i formes de fer.
- Experimentació amb formats i suports no convencionals.
- Dibuixar en comunitat.

Metodologia docent:

Els estudiants seran introduïts en el dibuix d'observació i percepció directa mitjançant explicacions instrumentals.

La part d'objecte i espai es treballarà principalment amb el llapis com a eina empírica de comprensió, transport de fugues i de mesura, per tal de cercar relacions de proporcions i de profunditat espacial.

Per la part de figura humana es comptarà amb model en viu.

Es faran explicacions generals tant a l'inici dels exercicis, en el plantejament del tema, com al final, comentant els resultats.

Durant l'execució dels exercicis, es faran correccions individuals per fer el seguiment de cada estudiant.

A l'inici de l'assignatura, els estudiants hauran d'enfrontar-se a petits projectes de dibuix que realitzaran de forma autònoma. El treball autònom complementarà les competències pròpies del dibuix d'observació amb altres tipologies de dibuix, en què l'estudiant haurà de construir propostes personals a partir de paràmetres donats pels docents.

Un cop introduïts en els fonaments bàsics de la representació, els estudiants s'hauran d'enfrontar a projectes de major complexitat que es realitzaran a classe amb la tutoria i acompanyament dels docents, i tindran continuïtat com a treball autònom.

Aquests projectes comptaran amb pràctiques i exercicis que permetran als estudiants expandir les seves capacitats imaginatives, expressives i reflexives, explorant i trobant metodologies i enfocaments innovadors, on utilitzin el dibuix com a part d'un procés de recerca més ampli.

Activitats formatives:

ACTIVITATS FORMATIVES DE DIBUIX DEL NATURAL D'OBJECTES, ESPAIS I DEL COS.

- Explicacions teòriques:
 - Introducció al dibuix d'objectes, espais i figura humana d'observació i a mà alçada, explicacions i exemples.
 - Expressió gràfica en la representació de figures, objectes i/o espais.
- Realització d'exercicis:
 - Objectes: Caixa/ Gir d'una caixa/ Bodegó/ Apunts ràpids d'un objecte/ Apunts ràpids de bodegó/

Ombrejat amb il·luminació natural i artificial.

-Espais: Interior amb perspectiva d'un punt i de dos punts/ Arquitectura i paisatge. Apunts ràpids d'espais.

-Figura humana: estudi del cos humà en diferents poses i realitzant activitats (30' i 20'), apunts ràpids (10', 5' i 3').

- Tutories:

-Seguiment del procés d'aprenentatge general de l'estudiant.

- Avaluació:

-L'estudiant serà avaluat qualitativament durant les diferents sessions amb comentaris in situ de caràcter individual.

-Per l'avaluació quantitativa l'alumne haurà de presentar la carpeta amb tots els treballs que s'avaluaran segons quatre conceptes: dibuix analític, apunts ràpids, valors tonals i seguretat de traç.

-El compromís amb l'assignatura i el procés i evolució de l'aprenentatge també influiran en la nota.

PROJECTES DE DIBUIX I ESTRATÈGIES CREATIVES DE REPRESENTACIÓ

PROJECTE1. EinaDibuixaFranca.

Consta d'un conjunt de 2 projectes de dibuix que tenen com a fil conductor l'univers gastronòmic del restaurant Franca: DesglossantFranca i SeqüenciantFranca.

PROJECTE 2. KALEOS

Consta de 2 projectes de col·laboració i entrellaçament creatiu amb la marca d'ulleres KALEOS: KALEOS, Negre sobre Blanc. L'Objecte i la Paraula i KALEDOSKOPI. Variacions.

- Explicacions teòriques:

-Introducció al projecte, exemples històrics i contemporanis sobre la temàtica, la composició i els formats.

-Desenvolupament del projecte de dibuix per fases.

-Introducció a diferents formes de narrativa visual.

-Introducció i anàlisi de la imatge de la marca, dels seus productes de comunicació, del seu imaginari i de les seves narratives.

- Mostra de metodologies creatives de conceptualització i desenvolupament d'un projecte.

- Realització d'exercicis:

-DesglossantFranca. Representació d'un alfabet visual gastronòmic de Franca a partir d'una proposta de plats del seu equip creatiu.

-SeqüenciantFranca. Peça narrativa o dibuix seqüenciat de diferents l'elaboracions a partir d'un producte de Franca.

-KALEOS, Negre sobre Blanc. L'Objecte i la Paraula. Exploració gràfica i pictòrica al voltant de la imatge de la marca KALEOS. De la representació de les ulleres a l'abstracció de la tipogràfica de la marca.

-KALEDOSKOPI. Variacions. Expandir un sistema donat a través de l'exploració gràfica i pictòrica de la forma, del color, de la transparència i de la superposició.

- Tutories:

-Seguiment del procés d'aprenentatge general de l'estudiant i dels treballs autònoms.

- Avaluació:

-L'estudiant serà avaluat qualitativament durant les diferents sessions amb comentaris in situ de caràcter individual.

-L'estudiant haurà de fer consultes i reservar tutories de seguiment fora de les hores lectives.

-El compromís amb l'assignatura i el procés i evolució de l'aprenentatge també influiran en la nota.

ACTIVITATS FORMATIVES DE DIBUIX COM A RECERCA I INNOVACIÓ: DIBUIXANT
PLURIVERSAL.CONTEMPLAR ALTRES PERSPECTIVES.

Encadenat de 2 pràctiques de dibuix exploratori i creatiu contemplat des d'una perspectiva pluriversal. Les pràctiques estan inscrites en el Laboratori NEBULA d'Eina Lab al SIT-PLU, projecte de cooperació Creative Europe.

El dibuix s'activarà com a pràctica corporal, afectiva i situada: una manera d'observar des de la proximitat, el gest i la implicació. L'exercici es desenvoluparà en diàleg amb les ecologies periurbanes que envolten i travessen el campus, comprès no com un enclavament tancat, sinó com una infraestructura viva, sostinguda per múltiples relacions –materials, humanes i no humanes– que cohabituen i també tensionen la seva existència.

PRÀCTICA 1. Terres de Collserola

- Explicacions teòriques:

- Dibuix en comunitat.

- Introducció al projecte, marc conceptual, exemples històrics i contemporanis sobre la temàtica.

- Realització d'exercicis:

- Terres Vives. Estimar un Món Edàfic. Tallers de dibuix a l'aire lliure a ull nu i a l'aula a través de lents d'augment.

- Terres resurrectes. Rastres i restes. Tallers de processament de restes de terres naturals i cuits (trituració, molta, pulverització i elaboració de medi pictòric. Donar una segona vida a les terres perquè ens narrin les seves vicissituds.

- Tutories:

- Seguiment del procés d'aprenentatge general de l'estudiant i dels treballs autònoms.

- Avaluació:

- Sessió crítica grupal.

PRÀCTICA 2. Shelter-Drawing Room

- Explicacions teòriques:

- Introducció al projecte, marc conceptual, exemples històrics i contemporanis sobre la temàtica.

- Registrar i representar un procés.

- Realització d'exercicis:

- Disseny, representació i construcció d'un refugi de la percepció visual des del qual dibuixar.

- Tutories:

- Seguiment del procés d'aprenentatge general del grup i seus dels treballs autònoms.

- Avaluació:

- Sessió crítica grupal.

- Muntatge expositiu.

Avaluació

Normativa general d'avaluació

Per considerar superada una assignatura, caldrà que s'obtingui una qualificació mínima de 5,0. Una vegada superada l'assignatura, aquesta no podran ser objecte d'una nova avaluació.

La menció de matrícula d'honor es pot atorgar a l'alumnat que tingui una qualificació igual o superior a 9,0. El nombre de matrícules d'honor que s'atorgui no pot ser superior al cinc per cent de persones matriculades en una assignatura en el període acadèmic corresponent, excepte si el total de persones matriculades és inferior a vint, en el qual cas es pot atorgar una sola matrícula d'honor.

Es considerarà "No Avaluable" (NA) l'estudiant que no hagi lliurat totes les evidències d'aprenentatge o no hagi assistit al 80% de les classes sense haver justificat les absències. En cas d'absència justificada, l'estudiant s'ha de posar en contacte amb el professor en el moment de la reincorporació per determinar la recuperació de les activitats a les quals no hagi assistit.

En cas que l'estudiant realitzi qualsevol irregularitat que pugui conduir a una variació significativa de la qualificació d'un acte d'avaluació, es qualificarà amb 0 aquest acte d'avaluació, amb independència del procés disciplinari que s'hi pugui instruir. En cas que es produeixin diverses irregularitats en els actes d'avaluació d'una mateixa assignatura, la qualificació final d'aquesta assignatura serà 0.

Cada assignatura definirà l'ús d'eines d'IA generativa en les activitats avaluable segons un dels tres nivells següents: ús no permès; ús restringit a tasques concretes indicades pel professorat; o ús permès com a part del procés de treball, sempre que sigui declarat i justificat.

Quan la IA hagi intervingut de manera rellevant en una activitat avaluable, l'estudiant haurà de declarar quina eina ha utilitzat, amb quina finalitat, en quina fase del treball i quina revisió, selecció o transformació ha realitzat posteriorment.

Sistema avaluació continua

El sistema d'avaluació d'EINA i de la UAB és d'avaluació continuada, l'objectiu de la qual és que l'estudiant pugui conèixer el seu progrés acadèmic al llarg del seu procés formatiu per tal de permetre-li millorar-lo.

El procés d'avaluació continuada ha d'incloure un mínim de tres activitats avaluatives, de dues tipologies diferents, distribuïdes al llarg del curs, cap de les quals pot representar més del 50% de la qualificació final.

Per poder aprovar l'assignatura, s'ha d'haver aprovat la part de Dibuix del natural d'objectes, espais i figura humana, s'ha d'haver aprovat la part de Projectes de dibuix i estratègies creatives de representació: DibuixarDisfrutar i s'ha d'haver aprovat la part de Dibuix com a Recerca i Innovació:

Dibuixant pluriversal. Contemplar altres perspectives.

AVALUACIÓ DE DIBUIX DEL NATURAL D'OBJECTES, ESPAIS I DEL COS: 45% A LA NOTA FINAL.

El conjunt de treballs de dibuix del natural s'avaluarà en dos moments i de la següent manera:

Dibuix analític: 10 %

Apunts ràpids: 10 %

Seguretat de traç: 5 %

Llum i ombrejat: 10 %

Actitud: 10 %

- Criteris d'avaluació Dibuix analític:

- Capacitat d'anàlisi i formalització gràfica valorant els aspectes descriptius i de detall dintre de la comprensió del conjunt en la representació d'objectes, figures i espais observats del natural.

- Relacions de proporcions en funció de la mida i la profunditat utilitzant l'observació i eines empíriques i de l'aplicació dels coneixements de perspectiva treballats a classe.

- Encaix i composició del dibuix dins del format donat

- Expressió gràfica

- Capacitat resolutiva.

- Criteris d'avaluació Apunts ràpids

- L'agilitat tant en l'anàlisi i comprensió estructural com en la formalització i expressió gràfica d'objectes, figures i espais observats del natural.

- Relacions de proporcions en funció de la mida i la profunditat utilitzant l'observació ràpida.

- Encaix i composició del dibuix dins del format donat.

- Expressió gràfica.

- Capacitat resolutiva.

- Criteris d'avaluació Llum i ombrejat

- Capacitat d'anàlisi i formalització gràfica de la il·luminació en la representació d'objectes i espais.

- Expressió gràfica.

- Encaix i composició del dibuix dins del format donat.

- Capacitat resolutiva.

- Criteris d'avaluació Seguretat de traç

- Únicament s'avaluarà la seguretat i claredat amb què es representen els diferents elements formals.

- Criteris d'avaluació d'actitud

- Participació activa i concentració tant en l'execució dels exercicis com en els comentaris de plantejament o de resultats d'aquests, siguin individuals o col·lectius.

- Assistència i puntualitat.

- Evolució.

- Motivació per la qualitat tant formal com conceptual.

AVALUACIÓ DE PROJECTES DE DIBUIX I ESTRATÈGIES CREATIVES DE REPRESENTACIÓ: 35% a la NOTA FINAL

EinaDibuixaFranca: 15% A LA NOTA FINAL.

DesglossantFranca: 7 %

SeqüenciantFranca: 8 %

- Criteris d'avaluació de DesglossantFranca:

- Anàlisi, classificació i plantejament inicial. Esquema i croquis previs.

- Composició i organització de la imatge
- Representació i expressió gràfica de les diferents formes i materialitats.
- Coherència formal (pot ser per uniformitat d'estil o des de l'atreviment).
- La valoració tindrà en compte els coneixements previs. Es posarà en valor el treball quan hi hagi un percentatge, tot i petit, de qualitat en la peça final que ens faci pensar que l'ha assolida a mesura que anava avançant en el treball o bé perquè s'hagi estat més encertat en alguns dels elements.
- Criteris d'avaluació de Seqüenciant Franca
- Capacitat per sintetitzar amb un mínim d'imatges una narrativa visual.
- Coherència formal.
- Qualitat en l'execució i presentació.
- Experimentació.
- Anàlisi. Esquema i croquis previs. 50% de la nota.
- Composició i construcció de la imatge
- Representació i expressió gràfica.
- La valoració tindrà en compte els coneixements previs.

En els següents projectes serà indispensable fer un seguiment de l'evolució de cadascun dels exercicis-projectes: veure'n les diferents parts del procés de treball. No es podran presentar treballs que no han estat supervisats a classe, constaran com No Avaluable.

KALEOS: 20% a la NOTA FINAL

KALEOS, Blanc Sobre Negre. L'Objecte i la Paraula: 10%.

KALIDOSKOPI. Variacions: 10%

- Criteris d'avaluació KALEOS, Blanc Sobre Negre. L'Objecte i la Paraula:
- Anàlisi i plantejament inicial. Esquema i croquis previs.
- Volum i qualitat gràfica i conceptual de l'experimentació.
- Valors estètics i expressius.
- Coherència entre la conceptualització i el desenvolupament formal i experimental.
- Composició i organització de la imatge.
- Qualitat en l'execució i presentació del producte final.

- Criteris d'avaluació de KALIDOSKOPI. Variacions
- Proposta de sistema i desplegament.
- Coherència formal.
- Qualitat en l'execució i presentació.
- Composició i construcció de la imatge
- Representació i expressió gràfica de la forma (i la seva volumetria si aplica), de la superposició i de transparència.
- Experimentació.
- Anàlisi. Esquema i croquis previs.

DIBUIX COM A RECERCA I INNOVACIÓ: 20% A LA NOTA FINAL.

Terres de Collserola 10%

Sheltter-Drawing Room 10%

- Criteris d'avaluació:

- Investigació, reflexió, experimentació.
- Representació i expressió de les diferents formes i materialitats.
- Relació entre intencionalitat i producte.
- Singularitat de la proposta.
- Aportacions i implicació en el projecte.

Per poder aprovar l'assignatura, s'ha d'haver aprovat la part de Dibuix del Natural d'Objectes, Espais i Cos; s'ha d'haver aprovat la part de Projectes de Dibuix i Estratègies Creatives de Representació; i s'ha d'haver aprovat la part de Dibuix com a Recerca i Innovació.

REVALUACIÓ

- Revaluació Dibuix del Natural d'Objectes, Espais i Cos:

Per poder ser reavaluat, s'ha de tenir a l'avaluació una nota mínima de 4 en aquesta part.

Presentació de tots els treballs realitzats i examen pràctic d'aquella part o parts que estiguin suspeses.

La nota final dels aprovats en la revaluació serà d'un màxim de 6.

- Revaluació. Projectes de Dibuix i Estratègies Creatives de Representació.

Per poder ser reavaluat, s'ha d'haver presentat a l'avaluació un mínim del 50% dels exercicis.

Imprescindible, presentació de tots els exercicis realitzats.

Reentrega de qualsevol exercici suspès.

La nota final dels aprovats en la revaluació serà d'un màxim de 6.

- No es podrà reavaluar: Dibuix com a Recerca i Innovació.

Procés de revisió

Un cop enviades les notes provisionals, es marcarà una data per poder venir fer la revisió de notes de forma presencial.

Serà imprescindible portar totes les evidències de l'avaluació de forma física.

Fora de la data marcada, no es farà cap revisió de notes.

Resultats d'aprenentatge de la matèria

Coneixements

Distingir les funcions comunicatives i expressives dels diferents codis artístics i les seves formes d'articulació, incloent-hi el llenguatge fotogràfic analògic i digital, per aconseguir resultats d'acord amb intencions preestablertes. (KT01)

Triar amb criteri raonat formats, mides i proporcions adequats per a cada expressió artística. (KT05)

Habilitats

Utilitzar el llenguatge dels materials propis de les arts plàstiques i visuals, la seva significació i les seves propietats expressives. (ST04)

Representar objectes i persones observats del natural, aplicant les convencions de dibuix, color i volum. (ST08)

Compondre en dues i tres dimensions, incloent-hi la creació d'imatges fotogràfiques analògiques i digitals, demostrant intenció expressiva, habilitat compositiva i capacitat de resolució formal. (ST08)

Resultats d'aprenentatge de la titulació

Habilitats

Aplicar les habilitats d'expressió plàstica i els coneixements de materials i tecnologies productives concorde al plantejament d'un projecte de disseny.

Aplicar criteris i valors ètics i estètics a la pràctica del disseny, considerant les dimensions formals dels entorns i la seva diversitat.

Adequar els llenguatges plàstics, l'ús dels mitjans i les tècniques artístiques a les intencions comunicatives de cada projecte de disseny.

Investigar amb esperit crític en l'àmbit del disseny i les seves disciplines afins, tenint en compte la innovació, l'experimentació i la constant renovació de les indústries culturals, així com els drets fonamentals i els valors democràtics i d'igualtat.

Sintetitzar coneixements de diverses fonts i procedències (estudis, treballs de camp, bibliografia, observacions directes o experiències de caràcter pràctic) ja siguin de l'àmbit del disseny com d'altres afins i/o auxiliars i disciplines afins pròpies de les indústries culturals.

Competències

Proposar solucions de disseny creatives, així com conscienciades, social i ambientalment sostenibles, en atenció als ODS.

Eina Centre Universitari
Fundació Eina
Disseny Art Barcelona

Passeig Santa Eulàlia 25
08017 Barcelona T+34 932 030 923
info@eina.cat www.eina.cat

Bibliografia i Recursos

Ching, Francis D.K. Design drawing. Nueva Jersey: John Wiley & sons, 1997.

Donis D. La Sintaxis de la imagen. Gustavo Gili: Barcelona, 2017

Edwards, Betty. Nuevo aprender a dibujar con el lado derecho del cerebro. Barcelona: Urano, 2000.

Gómez Molina, J.J.; Cabezas, Lino; Bordes, Juan. El manual de dibujo, estrategias de su enseñanza en el siglo XX. Madrid: Cátedra, 2001.

Ingold, Tim. Líneas : una breve historia. Barcelona: Editorial Gedisa, 2007.